

## PAPER DETAILS

TITLE: ATFÎ AHMED EFENDI'NİN ARUZA DAİR BİR ESERİ: MIFTÂH-I KAVÂİD-I TUHFE

AUTHORS: Hasan EKICI

PAGES: 140-161

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/356182>

**Dr. Hasan EKİCİ**

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı  
Adıyaman Milli Eğitim Müdürlüğü  
Adıyaman/TÜRKİYE  
hasanekici0202@gmail.com

ORCID ID: ...

**ATFİ AHMED EFENDİ’NİN ARUZA DAİR  
BİR ESERİ: MİFTÂH-I KAVÂİD-İ TUHFE**

ONE OF THE AHMED ATFİ EFENDİ’S WORK ABOUT  
ARUD: MIFTAH-I KAVAIID-I TUHFE

**DOI Number:** 10.28981/hikmet.340050

**ÖZ**

Arap edebiyatının ilim dallarından biri olan aruzun temelleri el-Halil tarafından ortaya konmuştur. Arap edebiyatı kaynaklı aruz, daha sonra İran ve Türk edebiyatlarında kullanılmaya başlanmıştır. Klasik Türk edebiyatında, kendine has kuralları ihtiva eden aruzla ilgili müstakil eserler yazılmıştır. Bu eserlerden biri de 18. yüzyıl şârihlerinden Atfî Ahmed Efendi’nin kaleme aldığı Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe adlı risaledir. Bu risale, sıbyan okullarında öğrenime yeni başlayan çocuklara şiir ve aruz hakkında temel bilgiler öğretmek amacıyla yazılmıştır. Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe’de İbrahim Şâhidî’nin Tuhfe-i Şâhidî adlı eserinde kullanılan bahir ve vezinlerle ilgili açıklamalar yer almaktadır. Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe, aruz bahirlerindeki illlet ve zihaflardan, taktî ile ilgili bazı kurallardan bahsetmesi yönüyle önem arz etmektedir. Bu eser, mukaddime, iki fasıl ve hatime bölümünde taktîe dair yedi kaideden meydana gelmektedir. Bu çalışmamızda öncelikle Bosnalı Atfî Ahmed Efendi’nin Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe adlı eseri tanıtılacak, daha sonra bu eserin çeviri yazılı metni verilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Atfî Ahmed Efendi, Aruz, Vezin, Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe, risale.

**ABSTRACT**

The basis of the Arud one of the Arabian science was put forward by el-Halil. Arud originated in Arabic Literature started to be used in Persia and Turkish Literature later. Works on arud which has specific rules were written. One of these works is Ahmed Atfî Efendi’s 18th. century commentor booklet/risale called Miftah-ı Kavaid-i Tuhfe. This work was written for kids who started to study at Sıbyan schools to teach basic information about poetry and arud. There are explanations about bahirs and meters used in İbrahim Şahidi’s Tuhfe-i Şahidi in this work. It is important that Miftah-ı Kavaid-i Tuhfe expresses the reasons and zihafs in arud bahirs with some rules about takti. This work is composed of an introduction two chapters and seven bases on takti in result part. In this work, firstly, we will introduce Bosnian Atfî Ahmed Efendi’s work called Miftah-ı Kavaid-i Tuhfe. Then we will present the written form of the translated version.

**Keywords:** Atfî Ahmed Efendi, Arud, Meter, Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe, risale/booklet.

## Giriş

Aruz; yön, cihet, taraf, yan, bölge, Mekke, Medine ve etrafı daracık dağ yolu, bulut, serkeş, deve, çadırın orta direği, ortaya çıkma veya çıkarma, kendisiyle bir şey karşılaştırılan, dolayısıyla ölçü ve örnek olan şey anlamlarına gelir (Tural, 2011 : 17-18).

Terim olarak aruz, Arap dili ve yazısına göre düşünülmüş; hecelerin sesine ve heceleri belirleyen harflerin harekeli (müteharrik) ya da harekesiz (sâkin) oluşlarına göre düzenlenmiş bir sistemdir (İpekten, 1999 : 132). Aruz vezni, Arap edebiyatında doğmuş, onun dil yapısına göre şekillenmiştir. Aruzun Cahiliye devrine kadar uzanan geçmişi vardır. İmam Halîl 9. yüzyılda aruz ilmini sistemleştiren kişidir (Mermer ve Keskin, 2005 : 11). Arap şiirinin vezni, şairlere geniş bir serbestlik ve kolaylık sağlamıştır. Cahiliyye dönemi şairlerinde aruzun klasik bahirlerinin hepsi görülmez. En çok kullanılan bahirler şunlardır: tavîl, basit, medîd, vâfir, kâmil ve recez (Çetin, 2011 : 50-51).

İranlılar, Abbasîler devrindeki istilalar sonucu, İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Arap bilimi, kültürü ve edebiyatını kabullenmek zorunda kaldılar. Bu arada Arap şiir tekniği, nazım şekilleri ve aruz ilmi İran edebiyatına yerleşmiştir. Aruz vezni İran edebiyatında bazı değişikliklere uğramıştır. Arap ve İran aruzları arasındaki ilk ayrılık, Araplar beyti birim olarak aldıkları halde İranlıların mısrayı bir bütün olarak benimsenmesi ve taktînin hep mısra üzerinde yapmalarıdır (İpekten, 1999 : 136-137). İslamiyet'in Türk ülkelerinde yayılmasıyla aruz vezni Türkler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. *"Türk edebiyatında aruzun başarılı bir şekilde kullanılması belli bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Başlangıçta Türkçe kelime kadrosu aruzun ihtiyaç duyduğu uzun ünlüleri bulundurmadiğundan aruz ile şiir yazmak çok zordu ve istenilen düzeyde başarıya ulaşamıyordu. Zamanla Arapça ve Farsçadan giren kelimelerin de katkısıyla aruz ölçüsünün kullanıldığı, son derece âhenkli ve etkileyici şiirler yazılmaya başlandı (Saraç, 2007 : 201)." İlk İslamî eserlerden olan Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık'ta aruz vezni kullanılmıştır. Bu durum aruzun Türkler tarafından kısa zamanda benimsenip ustalıkla kullanıldığını göstermektedir. Klasik Türk edebiyatında aruzla ilgili teorik bilgiler ihtiva eden eserlerin kaleme alındığı görülmektedir. Aruz ile ilgili ilk Türkçe risaleyi yazan Alî Şîr Nevâyî'dir (Ersalan, 2015 : 59). Aruz ilminin kaidelerini öğretmek amacıyla yazılan bu eserlerde aruzun şiirde vazgeçilmez bir unsur olduğu telkin edilmekte, aruzla ilgili kurallardan bahsedilmektedir. Bu eserlerden bazıları şunlardır (Gıynaş ve Şenödeyici, 2010 : 226-240):*

**Tablo 1: Aruzla İlgili Bazı Risaleler**

| Sıra No | Eserin Adı           | Müellifi                   |
|---------|----------------------|----------------------------|
| 1       | <i>Arûsu'l-Arûz</i>  | Aşkî (ö. 1576-77)          |
| 2       | <i>Arûz Nümûnesi</i> | Muallim Nâcî (ö. 1893)     |
| 3       | <i>Arûz Risalesi</i> | Gedâ (ö. ?)                |
| 4       | <i>Arûz-ı Türkî</i>  | Ali Cemaleddin (ö. 1874-5) |

|    |                                               |                                                    |
|----|-----------------------------------------------|----------------------------------------------------|
| 5  | <i>Bahrü'l-Maârif (Arûz İlmi Bölümü)</i>      | Gelibolulu Sürûrî (ö. 1561)                        |
| 6  | <i>Câmî'u'l-Fâris (Arûz Bölümü)</i>           | Ahmed-i Bardahî (ö. 1499'dan sonra)                |
| 7  | <i>Der-Beyân-ı Istılâhât-ı Arûz</i>           | Sûdî (ö. 1599-1600)                                |
| 8  | <i>Istılâhâtü's-Şi'riye</i>                   | Müstakimzâde<br>Sadeddin Süleyman Efendi (ö. 1788) |
| 9  | <i>İcmâl-i Arûz</i>                           | Fedâyî                                             |
| 10 | <i>İlm-i Arûz</i>                             | Ahmed-i Dâî (ö. 1421'den sonra)                    |
| 11 | <i>Mahmûdiyye (Arûz Risalesi)</i>             | Ferîsteoğlu (ö. 1418'den sonra)                    |
| 12 | <i>Manzûme-i Arûz</i>                         | Müellifi bilinmiyor.                               |
| 13 | <i>Mîzân-nâme-i Şu'arâ</i>                    | Es-Seyyid Hüseyin Hüsnî Burdurî (ö. ?)             |
| 14 | <i>Mîzânü'l-Evzân</i>                         | Ali Şîr Nevâyî (ö. 1501)                           |
| 15 | <i>Mufasssal/Arûz Risalesi</i>                | Babur (ö. 1530)                                    |
| 16 | <i>Ravzatü'l-Evzân</i>                        | Mutahhar b. Ebî Tâib Lârendî                       |
| 17 | <i>Risâle-i Arûz</i>                          | Gülşehrî (ö. 1317-18'den sonra)                    |
| 18 | <i>Risâle fî'l-Arûz</i>                       | Penbe-zâde Erzen er-Rûmî                           |
| 19 | <i>Risâle-i Arûz-ı Türkî</i>                  | Ali bin Hüseyin el-Amasî (ö. 1471)                 |
| 20 | <i>Teshîlû'l-Arûz ve'l-Kavâfî ve'l-Bedâyî</i> | Ahmed Hamdi Şîrvânî (ö. 1890)                      |
| 21 | <i>Türkçe Arûz</i>                            | Manastırlı Faik (ö. 1899)                          |
| 22 | <i>Zübdetü'l-Arûz</i>                         | Mustafa Reşîd                                      |

Yukarıdaki tabloda yer alan Sûdî'nin kaleme aldığı *Der-Beyân-ı Istılâhât-ı Aruz* risalesinde aruz kalıplarının isimleri ve özellikleri manzum olarak verilmiştir. Gedâ mahlaslı şairin yazdığı *Aruz Risalesi* adlı eserde aruz terimleri manzum olarak açıklanmıştır (Gıynaş ve Şenödeyici, 2010 : 230-237.) Ayrıca Ahmed-i Dâî'nin *İlm-i Arûz*, Mutahhar b. Ebî Tâib Lârendî'nin *Ravzatü'l-Evzân*, müellifi bilinmeyen *Manzûme-i Aruz* ve Ali bin Hüseyin el-Amasî'nin *Risâle-i Arûz-ı Türkî* adlı eserlerinin aruzla ilgili kısımları da manzum olarak kaleme alınmıştır (Gürbüz, 2009 : 323).

Klasik Türk edebiyatında manzum sözlük şerhleri de aruz vezinleri ve terimleri hakkında bilgiler veren eserlerdir. Bu eserler dışında özellikle *Tuhfe-i Şâhidî* adlı manzum sözlükteki bahir ve vezinlerin izahı için risaleler yazılmıştır. Bu risalelerde genel olarak *Tuhfe*'de bahir, zihaf ve cüzlere verilen adlarla diğer aruz kitaplarındaki adlar mukayese edilmiş, vezinler hakkında bilgi verilmiş, şiir, beyit, mısra, sadr, aruz, ibtidâ, darb, haşv, sebeb, veted, fasıla, hezec, cüz, kasr gibi aruz terimleri tanımlanmıştır. *Tuhfe*'deki bahir ve vezinlerin izahı için yazılan aruz risaleleri şunlardır (Öz, 1999 : 101-107):

**Tablo 2: Tuhfe'deki Bahir ve Vezinlerin İzahı İçin Yazılan Risaleler**

| Sıra No | Bahir ve Vezinlerin İzahı İçin Aruz Risaleleri |                                           |
|---------|------------------------------------------------|-------------------------------------------|
| 1       | <i>Miftâh-ı Kavâ'id-i Tuhfe</i>                | Atfî Ahmed-i Bosnavî (ö. 1710'dan sonra)  |
| 2       | <i>Risâle fî-Beyânî Vechi Tesmiyeti</i>        | Ali Ferdî b. Mustafa el-Kayserî (ö. 1715) |

|   |                                        |                                                                  |
|---|----------------------------------------|------------------------------------------------------------------|
|   | <i>Buhûr-i Tuhfetü's-Şâhidî</i>        |                                                                  |
| 3 | <i>Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî</i>           | Abdurrahman b. Ali el-Kozanî el-Hakî el-Aynî (ö. 1755'ten sonra) |
| 4 | <i>Eserin adı bilinmiyor.</i>          | Feyzî-i Üsküdarî (ö. 1766)                                       |
| 5 | <i>Buhûr ve Evzân-ı Tuhfe-i Şâhidî</i> | Müellifi bilinmiyor.                                             |
| 6 | <i>Taktî'i Tuhfe-i Şâhidî</i>          | Dervîş Fedâî (ö. XVIII. yüzyıl sonları)                          |

Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* adlı eser aruzla ilgili temel bilgiler veren bir risaledir. Bu eser, doktora tezi olarak hazırladığımız *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* adlı eserin sonunda yer almaktadır (Ekici, 2017). Şârih, aruz ilminin temel kavramlarını ve şiirle ilgili kaidelerin faydaları üzerinde ısrarla durmuş ve şiirde aruzun vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtmiştir. *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'de, Şâhidî İbrahim Dede'nin (ö. 1550) kaleme aldığı *Tuhfe-i Şâhidî* adlı eserdeki her bahir hakkında bilgiler verilmiş, bu bahirlerdeki illet ve zihafardan bahsedilmiştir. Hatime bölümünde taktî ile ilgili kaidelere yer verilmiştir. Ayrıca bu risalede aruz ilminin temel kavramları anlandırılmıştır.

Üç kısımdan oluşan bu çalışmada, Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* adlı eseri ele alınmıştır. İlk kısımda bu eserin adı, yazılış tarihi, yazılış sebebi, içeriği ve nüshalarıyla ilgili bilgiler verilerek *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* tanıtılmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ise *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'nin çeviri yazılı metni verilmiştir. Üçüncü kısımda ise eserde geçen bazı aruz terimleri tanımlanmıştır. Sayfa ya da varak numaraları alıntılardan sonra araç içinde verilmiştir.

## BOSNALI ATFÎ AHMED EFENDİ

Atfî Ahmed Efendi'nin hayatı ve şahsiyetine dair bilgiler sınırlıdır. İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr* adlı eserinde Atfî'nin üç beyitlik bir şiirine yer vermiştir. Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Eserler bölümü numara 663'te Atfî'nin birçok gazeli ile Dimetoka'da Hâşimî İsmail Ağa'ya yazıp gönderdiği bir mektubun sûreti bulunmaktadır.

XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşam süren Atfî, aslen Bosnalıdır. Kaynaklarda şârihin hayatına dair yeterli bilgi mevcut değildir. Doğum ve vefat tarihi hakkında da herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Konya İl Halk Kütüphanesi Feridun Nâfiz Uzluk bölümü 6886 numarada kayıtlı *Şerh-i Tuhfe* adlı yazma eserin der-kenârında "*Şerh târihi H. 1123 ya'nî Üçüncü Sultân Ahmed zamanıdır.*" bilgisi yer almaktadır. (Ekici 2017: 24). Atfî'nin kaleme aldığı eserler dikkate alındığında iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca doktora tezimiz olan *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* ve bu çalışmanın konusu olan *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* adlı aruz risalesi müellifin Fars dilindeki donanımını göstermektedir. *Şerh-i Tuhfe*'nin hâtme bölümünde yer alan beyitte şârihin sibyan mekteplerinde ders okuttuğu anlaşılmaktadır:

*Pes andan sonra iy pâkîze-gevher*  
*Okudurum luğat etfâle ezber* ( E. 264b, B.9)





6. Sekiz kısımdan oluşan aruz vezinlerinin rükunları hakkında açıklamalar verilmiştir [266b].

7. Aruz vezninin cüzlerinden “fe‘ûlün, fâ‘ilün, müstef‘ilün, mütefâ‘ilün, müfâ‘aletün mefâ‘ilün, fâ‘ilâtün ve mef‘ûlâtü” hakkında bilgiler verilmiştir [E. 266b-267a].

8. *Şerh-i Tuhfe*’de sekiz cüzden “fâ‘ilün” dışında diğer yedi cüzle ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir [E. 267b-273b].

9. Bu risalede iki fasıl bulunmaktadır. Birinci fasılda yedi cüzde geçen zihaflardan ve illetlerden bahsedilmiştir [E. 268a]. Zihaf ve illet terimleri birlikte kullanılırsa da bazı aruzcular zihaf ve illetin farklı olduğunu söylerler (Erarslan, 2015 : 198). Aslî cüzlerde görülen zihaf lar şunlardır:

**Tablo 3: Aslî Cüzlerdeki Bazı Zihaf lar**

| Sıra No | Aslî Cüz     | Zihaf lar                                                |
|---------|--------------|----------------------------------------------------------|
| 1       | Fâ‘ilün      | Habn, kat‘                                               |
| 2       | Fe‘ûlün      | Kabz, kasr, hazf                                         |
| 3       | Fâ‘ilâtün    | Habn, keff, şekl, hazf, kasr, kat‘                       |
| 4       | Mefâ‘ilün    | Kabz, keff, harm, harb, şeter, hazf, kasr, hetm, ze le l |
| 5       | Müstef‘ilün  | Habn, tayy, kat‘, izale, terfil                          |
| 6       | Müstef‘ilâtü | Habn, tayy, keşf, ced‘                                   |
| 7       | Mütefâ‘ilün  | Habn, kat‘, izale                                        |

10. *Şerh-i Tuhfe*’de şerh olunan 27 kıt’adaki 13 bahir hakkında bilgiler verilmiş, bu bölümlerdeki zihaf ve illetlere değinilmiştir [E. 271b-273b]

11. Hâtıme bölümünde ise kaideler başlığı altında açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Bu bölümde aruz ilmi ile ilgili yedi kuraldan bahsedilmiştir [274a-275a].

12. Klasik Türk edebiyatında şârihler, eserlerini meydana getirirken çeşitli göndermelerde bulunurlar. Şârih, açıklama yaptığı hususla ilgili eser ya da yazar ismi zikrederek göndermelerde bulunur. Bu aruz risalesinde de Atfî, eserini yazarken yararlandığı ya da daha önceden gördüğü Şeyh Ebû’l-Ceyş Endülüsî’nin aruzla ilgili eserine göndermede bulunmuş, konuyu bir örnekle açıklamaya çalışmıştır (E. 274a).

13. Hâtıme bölümden sonra yer alan ketebe kaydında Hüseyin bin Ali adındaki müstensih eseri H. 1157 tarihinde istinsah ettiğini belirtmektedir. Hamd, sena ve salvele sözlerinden sonra kendisini hakir ve fakir gibi müteva zî vasıflarla ifade eden müstensih günahlarının bağışlanmasını istemiştir [E. 275a].

#### 1.4. Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe'nin Nüshaları

Atfî Ahmed Efendi'nin *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* isimli eseri için yapılan katalog taramaları sonucunda, eserin şu ana kadar 6 nüshası tespit edilebilmiştir. Bu yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

**Tablo 4: Yazma Nüshaların Bulunduğu Kütüphaneler**

| ATFÎ AHMED EFENDİ'NİN MİFTÂH-İ KAVÂİD-İ TUHFE ADLI ESERİNİN TESPİT EDİLEN YAZMA NÜSHALARININ BULUNDUĞU KÜTÜPHANELER |          |                                  |                |           |              |               |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------|----------------------------------|----------------|-----------|--------------|---------------|
| Sıra No.                                                                                                            | Şehir    | Kütüphane                        | Bölümü         | Kayıt No. | Varak Sayısı | Kısaltma Kodu |
| 1                                                                                                                   | Ankara   | Millî Kütüphane                  | Yazmalar       | 469/2     | 10           | M             |
| 2                                                                                                                   | İstanbul | Millet Kütüphanesi               | Ali Emîrî      | 258/2     | 10           | E             |
| 3                                                                                                                   | İstanbul | Süleymaniye Kütüphanesi          | Bağdatlı Vehbî | 1736/2    | 6            | B             |
| 4                                                                                                                   | İstanbul | Süleymaniye Kütüphanesi          | Hâlet Efendi   | 572/2     | 9            | H             |
| 5                                                                                                                   | Kütahya  | Vahid Paşa İlçe Halk Kütüphanesi | Yazmalar       | 410       | 11           | V             |
| 6                                                                                                                   | Kütahya  | Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi | Yazmalar       | 379/2     | 6            | Z             |

Tahminimize göre bütün nüshalar, bugün elimizde olmayan müellif hattına bağlı olarak istinsah edilmiştir. E nüshasında, diğer nüshalardan farklı bazı der-kenârlar mevcuttur. Ayrıca E nüshasında eserin adı olan *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* başlığı bulunmamaktadır. Hatime kısmındaki kaidelerden biri de E nüshasında mevcut değildir. Bu özellikleriyle E nüshasının diğer beş nüshadan kolaylıkla ayrılabilceğini söylemek mümkündür.

Ancak nüsha farklılıklarına bakıldığında E nüshasına Z nüshasının iştirak ettiği görülmektedir. Z nüshasının son sayfasında *Tuhfe-i Şâhidî*'nin müellifi İbrahim Şâhidî'nin hayatı hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Ayrıca İbrahim Şâhidî'nin birkaç şiirine yer verilmiştir. Bu nüsha, M ve V nüshalarıyla kelime kullanımı ve ekler açısından paralellik arz etmektedir.

Üçüncü kolbaşı ise İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi 572'de kayıtlı olan (H) nüshasıdır. H ve B nüshalarının kelime, ek kullanımı ve şekil yönüyle diğer kolbaşılardan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Nüshalar arasındaki müşterek farklar, eksiklikler ve ortak hatalara bakıldığında bu farklılıkların daha çok ek düzeyinde olduğu görülmektedir. Tenkitli metinde bütün nüshaları metne dâhil etmedik. Çünkü diğer nüshaları edisyon kritiğe dâhil ettiğimizde metin, içinden çıkılmaz bir hal alacaktı. Tahminimize göre bütün nüshaların ortaklıkları ve aparatları göz önüne alındığında *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'nin nüsha seçeresi diyagramatik olarak gösterilmek istenirse bu süreç üç kolbaşına bağlı olarak şekillenir:





ki **lātū**’dur terkīb olunmuşdur<sup>1</sup> ve bu altı cüz’ sübā’îdür. Ya’nî yedi harfludur. Bu uşulūñ **[Z. 142b]** yedi cüz’i bu tuhfede mevcūd ve bir cüz’i nā-mevcūddur. Ol mevcūd olan uşul bunlardur: **Fe’ülün müstef’ilün [H. 218b] mütefa’ilün mūfa’iletün mefa’ilün fā’ilātün mef’ulātū**’dür ve mevcūd olmayan **fā’ilün** cüz’idür ki aşlı üzere gelmemişdür.<sup>2</sup> Pes imdi bu kitābda mevcūd olan yedi uşulūñ niçe fūrū’atı vardır ki dāhīl olan zihāfāt ve **[E. 267b]** ‘ilel sebebiyle uşul tağyir olup bir hālden bir hāle dönmüşdür. Ol uşule dāhīl olan ‘illet kaçdur ve kaçınıcı kıt’ adadur<sup>3</sup> ve kaçığı bahrde<sup>4</sup> ve kaçınıcı cüz’indedür bu<sup>5</sup> faşılda anı dağı beyān idelüm. Tā kim ‘ilm-i ‘arūza güci yitmiyen mübtedilere muṭāla‘asıyla<sup>6</sup> bu ‘ilme liyākat hāşıl olmasına<sup>7</sup> vesile ola.

## Faşl

Ecza'-ı uşûlden **fe'ülün** cüz'ine duhûl iden<sup>8</sup> zihâfât u 'ilel ba'zılar kıatında altı ve<sup>9</sup> ba'zılar kıatında sekizdür dimişler. Ammâ bizüm maḳşûdumuz bu kitâbda şerḥ olınan kıt'alarda vâkı' olan eczâ'ı zıkr eylemekdür. Ziyâdeye tâlib olan kütüb-ı 'arûza mürâca'at idüp tettebbu' eylesün.<sup>10</sup> **Fe'ülün** cüz'inün baḫr-i müteḫâribden dördüncü kıt'ada ve dördüncü cüz'i maḳşûrdur. Pes bu tuḫfede fe'ülün cüz'ine ancak bir 'illet dâhil olmuştur. **Müstef'ilün** cüz'inün baḫr-i recezden on dördüncü kıt'ada şütür<sup>11</sup> olduğdan sonra iki bile cüz'-i müreffeldür ve on sekizinci kıt'ada cümle eczâsı ve yigirmi birinci kıt'ada evvelki ve üçüncü cüz'leri ve baḫr-i seri' den ikinci **[E. 268a]** kıt'ada **[H. 219a]** evvelki ve ikinci<sup>12</sup> cüz'leri ve baḫr-i münserihden evvelki kıt'ada evvelki ve üçüncü cüz'leri ve on toḫuzuncı kıt'ada evvelki ve üçüncü cüz'leri ve baḫr-i muḫteḏabdan yigirmi altıncı kıt'ada ikinci ve dördüncü cüz'leri maṭvîdür ve baḫr-i recezden yigirmi birinci kıt'ada ikinci ve dördüncü cüz'leri ve baḫr-i ḫafifden on altıncı kıt'ada ikinci cüz' ve baḫr-i müctessden üçüncü kıt'ada evvelki ve üçüncü cüz'leri maḫbûndur<sup>13</sup> ve baḫr-i ḫafifden on altıncı kıt'ada ve dördüncü cüz'<sup>14</sup> meczûdur. Pes bu tuḫfede müstef'ilün cüz'ine **[Z. 143a]** beş 'illet duhûl itmişdür.<sup>15</sup> **Mütefa'ilün** cüz'inün baḫr-i kâmilten on beşinci kıt'ada ikinci ve<sup>16</sup> dördüncü cüz'leri muzmer ve maḫbûn ve maḳtû'dur. Ve onuncı kıt'ada dördüncü cüz'-i muzâldur. Pes bu tuḫfede mütefa'ilün cüz'ine dört 'illet dâhil olmuştur. **Mefa'ilün** cüz'inün baḫr-i hezceden yedinci kıt'ada evvelki mefa'ilün cüz'idür<sup>17</sup> ve on ikinci kıt'ada evvelki cüz' ve on üçüncü<sup>18</sup> kıt'ada evvelki cüz'<sup>19</sup> ve üçüncü cüz'leri ve yigirmi **[E. 268b]** üçüncü kıt'ada evvelki cüz' ve baḫr-i muzâri'den beşinci kıt'ada evvelki cüz' ve on

<sup>1</sup> olunmuşdur : olunmuş Z

<sup>2</sup> gelmemişdür : kalmamışdur E

<sup>3</sup>  $\text{k}\dot{\text{ı}}\text{t}^{\text{c}}$  adadur :  $\text{k}\dot{\text{ı}}\text{t}^{\text{c}}$  ada E;  $\text{k}\dot{\text{ı}}\text{t}^{\text{c}}$  adur Z

<sup>4</sup> baḥrde : baḥrdedür H

<sup>5</sup> bu : bir H

<sup>6</sup> muṭālaʿasıyla : muṭālaʿası Z

<sup>7</sup> hâşıl olmasına : taḥşīline E, Z

<sup>8</sup> duḥūl iden : dāḥil olan H

<sup>9</sup> ba'zılar katında altı ve : -Z

<sup>10</sup> eylesün : eyleye H

<sup>11</sup> kıt<sup>c</sup> ada şütür : meştür Z

<sup>12</sup> ikinci : üçüncü E

<sup>13</sup> maḥbūndur : maḥbūn E, Z

<sup>14</sup> ve dördüncü cüz' : -E

<sup>15</sup> duhūl itmişdür : duhūl eylemişdür Z; dāhil olmuşdur H

 $^{16} \text{ve} : -E$ 

<sup>17</sup> mefā<sup>c</sup>ilün cüz'idür : cüz' : Z; mefā<sup>c</sup>ilün cüz'idür -H

<sup>18</sup> evvelki cüz' ve on üçüncü : evvelki ve on ikinci H

<sup>19</sup> cüz<sup>3</sup> : -Z, -H

yedinci kıt'ada evvelki ve üçüncü cüz'leri aḥrebdür ve baḥr-i muẓārī<sup>c</sup> den beşinci kıt'ada üçüncü cüz' ve baḥr-i hezceden on ikinci kıt'ada ikinci ve üçüncü cüz'leri ve yigirminci kıt'ada evvelki ve üçüncü cüz'leri mekfûddur ve baḥr-i hezceden yedinci kıt'ada [H. 219b] ikinci cüz' ve yigirmi üçüncü kıt'ada iki cüz' maḥbûzdur ve yedinci kıt'ada üçüncü cüz' ve on sekizinci<sup>1</sup> kıt'ada dördüncü cüz' ve yigirminci kıt'ada ikinci ve dördüncü cüz'leri maḥzûfdur. Ve yedinci kıt'ada ve dördüncü cüz' meczûdur ve yigirmi üçüncü kıt'ada dördüncü cüz' ezel'dür. Pes bu tuhfede mefâ'ilün cüz'ine altı 'illet dâhil olmuştur. **Fâ'ilâtün** cüz'inün baḥr-i remelden sekizinci kıt'ada dördüncü cüz' ve yigirmi ikinci kıt'ada ve<sup>2</sup> dördüncü cüz' ve baḥr-i müctesssden üçüncü kıt'ada dördüncü cüz' ve baḥr-i muẓārī<sup>c</sup> den beşinci kıt'ada ve dördüncü cüz' maḥşûrdur ve baḥr-i remelden yigirmi ikinci kıt'ada [E. 269a] cümle eczâsı ve baḥr-i müctesssden üçüncü kıt'ada ikinci ve dördüncü cüz'leri ve baḥr-i ḥafifden on altıncı kıt'ada üçüncü cüz' maḥbûndur ve baḥr-i remelden yigirmi yedinci kıt'ada üçüncü cüz' maḥzûfdur ve baḥr-i muẓārī<sup>c</sup> den beşinci kıt'ada ikinci cüz' mekfûddur ve baḥr-i ḥafifden on altıncı kıt'ada<sup>3</sup> ve dördüncü cüz' ve baḥr-i remelden yigirmi yedinci kıt'ada dördüncü cüz' meczûdur. Pes bu tuhfede fâ'ilâtün cüz'ine beş 'illet dâhil olmuştur. [Z. 143b] **Mef'ûlâtü** cüz'inün baḥr-i münserihden evvelki kıt'ada ikinci ve dördüncü cüz'leri ve baḥr-i serī<sup>c</sup> den ikinci kıt'ada üçüncü cüz'i meḥşûfdur<sup>4</sup> ve baḥr-i münserihden evvelki kıt'ada ikinci ve dördüncü cüz'leri ve [H. 220a] on tokuzuncı kıt'ada ikinci cüz'<sup>5</sup> ve baḥr-i serī<sup>c</sup> den ikinci kıt'ada üçüncü cüz' ve baḥr-i muḳteḍabdan yigirmi altıncı kıt'ada evvelki ve<sup>6</sup> üçüncü cüz'leri maṭvîdür ve baḥr-i münserihden on tokuzuncı kıt'ada dördüncü cüz' mecdû<sup>c</sup>dur.<sup>7</sup> Pes bu tuhfede [E. 269b] mef'ûlâtü cüz'ine üç 'illet dâhil olmuştur.<sup>8</sup> **Müfâ'iletün** cüz'ine bu kitâbda 'ilel ve ezâhifden aṣlâ<sup>9</sup> bir 'illet dâhil olmamıştır. Aşlı üzere sâlimdür. On yedinci kıt'ada vâkī<sup>c</sup> olmuş baḥr-i vâfirdür ve<sup>10</sup> bu zıkr olunan yedi eczâya **uṣûl** dirler. Bunların birbiriyle ictimâ'ından kelâm-ı mevzûn ḥâşıl olur. Meşelâ dört<sup>11</sup> kerre fe'ülün'den bir mısrâ<sup>c</sup>-ı mevzûn ḥâşıl olur ki<sup>12</sup> baḥr-i müteḳarib dirler. Dört kerre müstef'ilün'den bir mısrâ<sup>c</sup>-ı mevzûn ḥâşıl olur ki baḥr-i recez dirler. Ve dört kerre mütefâ'ilün'dan bir mısrâ<sup>c</sup>-ı mevzûn ḥâşıl olur ki baḥr-i kâmil dirler ve<sup>13</sup> dört kerre müfâ'iletün'den bir mısrâ<sup>c</sup>-ı mevzûn ḥâşıl olur ki baḥr-i vâfir dirler ve<sup>14</sup> dört kerre mefâ'ilün'dan bir mısrâ<sup>c</sup>-ı mevzûndan<sup>15</sup> ḥâşıl olur ki baḥr-i hezec dirler. Dört kerre fâ'ilâtün'den bir mısrâ<sup>c</sup> mevzûn ḥâşıl olur ki baḥr-i remel dirler. Ve mef'ûlâtü cüz'i eczâ-i âḥir ile terkib olunup meşelâ iki kerre mef'ûlâtü müstef'ilün'den bir mısrâ<sup>c</sup>-ı [E. 270 a] mevzûndan olur ki<sup>16</sup> baḥr-i muḳteḍab dirler. Ve bunun 'aksiinden ya'nî iki kere müstef'ilün [H. 220b] mef'ûlâtü'den bir mısrâ<sup>c</sup>-ı mevzûn ḥâşıl olur ki baḥr-i münserih dirler ve iki müstef'ilün ile bir mef'ûlâtü'dan bir

<sup>1</sup> on sekizinci : on ikinci H

<sup>2</sup>  $\text{k}\ddot{\text{ı}}\text{t}^{\text{c}}$  ada ve :  $\text{k}\ddot{\text{ı}}\text{t}^{\text{c}}$  adadur H

<sup>3</sup>  $\text{ḳ}1\text{ṭ}^c$  ada :  $\text{ḳ}1\text{ṭ}^c$  adadur H

<sup>4</sup> mekşūfdur : meksūfdur E

<sup>5</sup> cüz' : -E<sup>6</sup> ve : -E

<sup>7</sup> mecdū<sup>c</sup> dur : meczū<sup>c</sup> dur Z

<sup>8</sup> dāḥil olmuşdur : duḡūl eylemişdür Z

<sup>9</sup> ‘ilel ve ezāḥifden aṣlā : aṣlā ‘ilel ve ezāḥifden H

<sup>10</sup> **ve** : -E

<sup>11</sup> dōrt : dōrder E

<sup>12</sup> ki : -E, -Z

13 ve : -E

14 ve : -E

<sup>15</sup> mevzūndan : mevzūn Z

<sup>16</sup> mevzūndan olur ki : mevzūn ḥāşıl olup Z, H

mısrā'-ı mevzūn ḥāşıl<sup>1</sup> olur ki baḥr-i serī<sup>2</sup> dirler ve iki kerre müstef' ilün fā' ilātün'den bir mısrā'-ı mevzūn ḥāşıl olur ki baḥr-i müctess<sup>3</sup> dirler. Ve iki kerre mefā' ilün fā' ilātün'den bir mısrā'-ı mevzūn ḥāşıl olur ki baḥr-i müzāri<sup>4</sup> dirler ve iki fā' ilātün müstef' ilün'den [Z. 144a] bir mısrā'-ı mevzūn ḥāşıl olur ki baḥr-i ḥafif dirler.<sup>5</sup> Ve iki kerre fe' ülün mefā' ilün'den bir mısrā'-ı mevzūn ḥāşıl olur ki baḥr-i ṭavīl dirler. Ve bu on üç baḥruñ<sup>6</sup> eczā-ı uşūlūñ birbiriyle ictimā'ından<sup>7</sup> ve te'lifinden ḥāşıl olur. Bunlara baḥr-i sālīme<sup>8</sup> dirler ki bunlara 'ilel ve zihāfātadan aşlā bir 'illet dāḥil olmayup aşlı üzere sālīmdür. Ve bu uşūlūñ erkānını ki sebeb-i veted ve fāşıludur. [E. 270b] Taḳdīm ve te'ḥīr itmekle her birinden<sup>9</sup> niçe uşūl ḥāşıl olur. Meşelā eczā-ı sālīme ki bir sebeb-i ḥafif ile bir veted-i mecmū'dan terkīb olunur. İki cüz' ḥāşıl olur. Eger veted sebeb üzerine taḳdīm olunur ise fe' ülün cüz'i ḥāşıl olur. **Dilem gū** gibi. Ve<sup>10</sup> eger sebeb-i veted üzerine taḳdīm olunursa fā' ilün cüz'i ḥāşıl olur **gū dilem** gibi. Ve bu iki cüz'e<sup>11</sup> ḥumāsī dirler. Ve iki sebeb-i ḥafif ile bir veted-i mecmū' terkībinden üç cüz' ḥāşıl olur. Eger veted iki sebeb üzerine taḳdīm olunursa mefā' ilün ḥāşıl olur. **Me-rā dil gū** gibi. Ve<sup>12</sup> eger [H. 221a] iki sebebi veted üzerine taḳdīm olunursa müstef' ilün cüz'i ḥāşıl olur. **Gū dil me-rā** gibi. Ve<sup>13</sup> eger veted iki sebeb arasına gelürse<sup>14</sup> fā' ilātün cüz'i ḥāşıl olur. **Gū me-rā dil** gibi. Ve bir fāşıla-i şuḡrā ile bir veted-i mecmū' terkībinden iki cüz' ḥāşıl olur. Eger veted üzerine [E. 271a] fāşıla taḳdīm olunursa müfā' aletün cüz'i ḥāşıl olur. **Biyā ber-i men** gibi. Ve eger veted üzerine fāşıla taḳdīm olunursa mütefā' ilün cüz'i ḥāşıl olur. **Ber-i men biyā** gibi.<sup>15</sup> Ve iki sebeb-i ḥafif ile bir veted-i mefrūk terkībinden üç cüz' ḥāşıl olur. Eger veted üzerine iki sebeb taḳdīm olunursa mef' ülātū ḥāşıl olur. **Der diḥ bāde** vezninde ve eger<sup>16</sup> iki sebeb arasına bir<sup>17</sup> veted gelürse müstef' ilün cüz'i<sup>18</sup> ḥāşıl olur. Vezni yukarıda beyān olındı ve eger veted iki sebeb üzerine taḳdīm olunursa fā' ilātün ḥāşıl<sup>19</sup> olur. Vezninūñ beyānı geçmişdür ve gāḥ olur ki bu eczā-ı sālīmenūñ her mısrā'ında birer cüz' ḥazf olup meczū dirler. Ve<sup>20</sup> gāḥ [Z. 144b] olur ki mısrā'ın nısfı ya' nī iki cüz'i ḥazf olup<sup>21</sup> meşṭūr dirler. Gāḥ olur ki zihāfadan bir 'illet dāḥil olup eczā-ı sālīmeyi taḡyir ve uşūl-ı furū'a tebdil idüp ḡayr-i sālīm dirler. Ve<sup>22</sup> bunların ḥaddi nā-maḥşūrdur. Ancak bu tuḥfede şerḥ olunan kıt'alarda vāqī'<sup>23</sup> olan buḥūr uşūl ve<sup>24</sup> fūrū' atını ve aşlıdan fer'e naḳl olup taḡyire sebeb olan 'ilel ve zihāfātını bir faşlıdan beyān idelüm.

<sup>1</sup> hāşıl : -E

<sup>2</sup> müzārī<sup>c</sup> : hafīf

<sup>3</sup> fā' ilātūn müstef' ilūn' den bir mışra<sup>c</sup> -ı mevzūn hāşıl olur ki baħr-i hafif dirler : -Z

<sup>4</sup> on üç baħruñ : üç baħruñ Z; on üç baħr ki H

<sup>5</sup> ictimā<sup>c</sup> indan : ictimā<sup>c</sup> H

<sup>6</sup> baḥr-i sālīme : buḥūr-ı sālīme Z

<sup>7</sup> her birinden : birbirinden E

<sup>8</sup> ve : -E

<sup>9</sup> cüz'e : cüz'dür E

10 ve : -E

<sup>11</sup> ve : -E

<sup>12</sup> gelürse : dāhīl olursa E

<sup>13</sup> gibi : -H<sup>14</sup> eger : -H<sup>15</sup> bir : -Z, -H

<sup>16</sup> cüz'î : -Z, -H

<sup>17</sup> hāşıl : cüz' E

$$^{18}\text{ve} : -Z$$

<sup>19</sup> meczū dirler ve gāh olur ki mışrā<sup>c</sup> uñ nısfı ya<sup>c</sup> nī iki cüz' i hāzf olunup : -H

 $^{20}\text{ve} : -\text{E}$ <sup>21</sup> vāki<sup>c</sup> : -H<sup>22</sup> ve : -E



[E. 272b] ve ğayr-i sâlim olup baħr-i remel fûrû'âtından olan kıt'a<sup>1</sup> üçdür: Biri sekizinci kıt'adur ki maḳşûrdur ve biri yigirmi yedinci kıt'adur ki meczû ve maḳzûfdur ve biri yigirmi ikinci kıt'adur ki maḳbûn ve maḳşûrdur ve<sup>2</sup> bu üç kıt'anuñ efâ'iline dâhil olan 'illet dördtür:<sup>3</sup> ḳaşr ve ḥabn ve cüz' ve ḥazfdur ve ğayr-i sâlim olup baħr-i kâmil fûrû'âtından olan kıt'a ikidir: Biri onuncu kıt'adur ki müzâldur ve [H. 222b] biri on beşinci kıt'adur ki muzmer, maḳbûn, maḳtû'dur<sup>4</sup> ve bu iki kıt'anuñ efâ'iline dâhil olan 'illet dördtür izâlet ve izmâr ve ḥabn ve ḳat'dur<sup>5</sup> ve ğayr-i sâlim olup baħr-i hafif fûrû'âtından olan kıt'a birdür. On altıncı kıt'adur ki meczû ve maḳbûn ve maḳşûrdur. Ve bu kıt'anuñ efâ'iline dâhil olan 'illet üçdür cüz' ve ḥabn ve ḳaşrdur<sup>6</sup> ve ğayr-i sâlim olup muḳteḍab fûrû'âtından olan kıt'a birdür ki yigirmi altıncı kıt'adur ki<sup>7</sup> maṭvîdür ve bu kıt'anuñ efâ'iline dâhil olan 'illet birdür ki ṭayydur. Bu zıkr olınan on üç baħruñ eczâsına [Z. 145b] dâhil ve yigirmi yedi kıt'aya müteferri' eyleyüp<sup>8</sup> uşûl-ı tağyîre sebep olan ziḥâf ve 'ilel on beşdür ki esâmîleri<sup>9</sup> bunlardır: Keşf<sup>10</sup> ṭayy ḥabn ḳaşr ḥarb keff<sup>11</sup> [E. 273a] ḳabz ḥazf cüz'-i izâlet terfil izmâr ḳat' ced' zeled. Bu ziḥâfât sebebiyle uşûlûñ her biri bu tuhfede kaç fûrû'âta müteferri' olduğı bu cedvelde ma'lûmdur ki ol cedvel budur.<sup>12</sup> Fe'nzur ilâ ḳavli<sup>13</sup>

| Müfâ'iletün <sup>14</sup> | Mef'ûlâtü            | Fâ'ilâtün | Mefâ'ilün | Mütefâ'ilün                | Müstef'ilün | Fe'ülün | Fe'ülü              |
|---------------------------|----------------------|-----------|-----------|----------------------------|-------------|---------|---------------------|
|                           |                      |           |           |                            |             | Maḳşûr  | Müstef'ilâtün       |
|                           |                      |           |           |                            | Müreffel    |         | Mütef'ilün          |
|                           |                      |           |           |                            | Maṭvî       |         | Mefâ'ilün           |
|                           |                      |           | Maḳbûz    |                            | Maḳbûn      |         | [H.223a]<br>Fe'ülün |
|                           |                      |           | Maḳzûf    | Muzmer<br>Maḳtû'<br>Maḳbûn |             |         | Mütefâ'ilâtü        |
|                           |                      |           |           | Müzâl                      |             |         | Mef'ülü             |
|                           |                      |           | Aḥreb     |                            |             |         | Mefâ'ilü            |
|                           |                      |           | Mekfûf    |                            |             |         | Fâ'                 |
|                           | Mecdû'               |           | Ezel      |                            |             |         | Fâ'ilâtü            |
|                           |                      | Maḳşûr    |           |                            |             |         | Fe'ilâtün           |
|                           |                      | Maḳbûn    |           |                            |             |         | Fâ'ilün             |
|                           |                      | Maḳzûf    |           |                            |             |         | Fâ'ilâtü            |
|                           | Maṭvî                | Mekfûf    |           |                            |             |         | Mef'ülün            |
|                           | Meksûf <sup>15</sup> |           |           |                            |             |         |                     |

<sup>1</sup> kıt'a : kıt'ada E

<sup>2</sup> ve : -E

<sup>3</sup> dördtür : üçdür E

<sup>4</sup> muzmer, maḳbûn, maḳtû'dur : muzmer ve maḳbûn ve maḳtû'dur Z

<sup>5</sup> izâlet ve izmâr ve ḥabn ve ḳat'dur : izâlet, izmâr, ḥabn, ḳat'dur E

<sup>6</sup> cüz' ve ḥabn ve ḳaşrdur : cüz', ḥabn, ḳaşrdur E

<sup>7</sup> ki : -Z, -H

<sup>8</sup> eyleyüp : -E

<sup>9</sup> esâmîleri : -E

<sup>10</sup> keşf : kesf E

<sup>11</sup> keff : -Z

<sup>12</sup> ma'lûmdur ki ol cedvel budur : ma'lûm olur E; ma'lûmdur Z

<sup>13</sup> fenzur ilâ ḳavli : -Z, -H

<sup>14</sup> müfâ'iletün cüzü : -H

<sup>15</sup> meksûf : meḳşûf Z

[E.273b; Z.146a] Cedvelüñ yukarısında şebt olınan yedi <sup>1</sup>cüz' eczâ-ı uşûldur ki bu tuhfede mevcûddur ve cedvelüñ sağ tarafında tûlen vâkı' olan on dört cüz' eczâ-ı fûrû' âtdur ve cedvelüñ içinde olan zihâfâtdur ve bu zihâfâtuñ şerh ve <sup>2</sup>tafşilleri maḥallinde her birinüñ kıt'alarınıñ [H. 223b] evvellerinde <sup>3</sup>zıkr olınmışdır. Murâd iden maḥalline mürâca'at idüp şerh olunduğı yirde göreler.<sup>4</sup> Bundan sonra bir ḥātime ile taḳṭī'ât-ı eş'âra müte'allık olan kavâ'id den bir miqdâr beyân idelüm ki mübtedilere elfâz-ı eş'ârda vâkı' olan müzâ'af ve tenvîn ve ḥurûf-ı ḳelimātuñ ḥarekât u sekenâtında zaḥmet çekmeyüp sühûlet ile tefkik-i buḥûr ve taḳṭī'-i ebyâta ḳâdir olalar.

### Ḥātime

Bu fenn erbâbının fâzılları bu bâbda niçe kavâ'id-i celile cem' idüp beyân itmişlerdür ki bu muḥtaşarda egerçi cümlesin zıkr eylemek <sup>5</sup>mümkün degül ise de <sup>6</sup>bir miqdârın bârî biz daḥı <sup>7</sup>zıkr [E. 274a] idelüm. Ez-ân cümle biri budur kim <sup>8</sup>

### Ḳā'ide

Ḳaçan taḳṭī' murâd olınsa beyitden her sebep-i efâ'ilden her sebep muḳābelesinde ve beyitden her veted-i efâ'ilden her veted muḳābelesinde ve beyitden her fâşıla efâ'ilden her fâşıla muḳābelesinde vaz' olunur. Nitekim *Şeyḥ Ebû'l-Ceyş Endülüsî* te'lif eyledüğü 'arûz muḥtaşarında baḥr-ı medidden olan “Müddebâḡan fî't-tecennî ve leccen” mısra'ında müdebbâ'da olduğı gibi. Ya'nî med muḳābelesinde “fâ” ve bâ muḳābelesinde “alâ” an muḳābelesinde “tün” vaz' olınmışdır ki vezni fâ'ilâtün'dür. Ve yine muḥtaşarında mezkûrdur ki <sup>9</sup>baḥr-ı kâmil den olan ve “Ve kemülte lâ-aḥede yefûḳuke fentehic” mısra'ında ve kemülte “lâ”da olduğı gibi. Ya'nî kemüle muḳābelesinde “mütefâ” ve “telâ” muḳābelesinde “ilün” vaz' olınmışdır ki <sup>10</sup>vezni mütefâ'ilün'dür.

### Ḳā'ide

Taḳṭī'de ḥarf-i müşedded evveli sâkin şânî müteḥarrık iki ḥarf 'add olunur. [H. 224a] Medde beyân olunduğı gibi.

### Ḳā'ide<sup>11</sup>

Taḳṭī'de [Z. 146b] tenvîn ḥarf-i sâkin menzilesine tenzîl olunur. Bâ'en'de “en” “tün” menziline tenzîl olunduğı gibi.

### Ḳā'ide

Taḳṭī'de i'tibâr-ı muṭlaḳ <sup>12</sup>hareketedür. Meşelâ efâ'ilde bir ḥarf [E. 274b] maẓmûm olsa elbette sebep-i veted ve fâşılada anuñ muḳābelesinde olan ḥarf maẓmûm

<sup>1</sup> H nüshasında altı yazılmış ve şöyle açıklama yapılmıştır : “Ancaḳ müfâ'iletün cüz'inüñ fûrû'atı yokdur. Ol eelden cedvele dâhil degüldür.”

<sup>2</sup> şerh ve : -E

<sup>3</sup> evvellerinde : ibtidâlarında H

<sup>4</sup> göreler : gözedeler H

<sup>5</sup> eylemek : itmek Z

<sup>6</sup> egerçi cümlesin zıkr eylemek mümkün degül ise de : -H

<sup>7</sup> bir miqdârın bârî biz daḥı : biz daḥı bir miqdârın H

<sup>8</sup> ez-ân cümle biri budur kim : cümleden biri budur ki H

<sup>9</sup> muḥtaşarında mezkûrdur ki : muḥtaşar-ı mezkûrda Z, H

<sup>10</sup> ki : -Z, -H

<sup>11</sup> Bu ḳā'ide E nüshasında yoktur.

olmak<sup>13</sup> lāzım degüldür. Gāh olur ki maẓmūm ve meftūh meksūr makāmına ve meksūr ve meftūh maẓmūm maḳāmına iḳāmet olunur.

**Ḳā' ide**

Taḫṭī' de mu'teber olan ḥarf melfūzdur ḥarf<sup>14</sup> mektūb degüldür. Meṣelā beyt-i medīde'de fī't-tecennī 'ibāretinüñ taḫṭī'inde fī tecenn dirler.<sup>15</sup> "Fā" ve "tā" ve "cīm" ve "nūn" i' tībār olunur. Ammā elif lām ve āḫirinde yā'ya i' tībār olunmaz.

**Ḳā' ide**

Takī<sup>c</sup> de efā<sup>c</sup> ilde vāki<sup>c</sup> olan sebab-i veted ve fāşılanuñ hurūfına beyitde vāki<sup>c</sup> olan<sup>16</sup> sebab-i veted ve fāşılanuñ hurūfı müsāvī ve muṭābık olmağ lāzımdır ki mevzūnuñ vezne muṭābaḳatı hāşıl ola ve eger beyitde olan sebab-i veted ve fāşılada hurūf çok olırsa mezbūrlarda sākin çok olmağ gerek ve eger az olırsa mezbūrlarda mūteḥarrik çok olmağ gerek.<sup>17</sup> Yāḥud müşedded ḥarf gerek ki vezni hāşıl ola. Zirā ḥareke ve şedde ḥarf maḳāmında [E. 275a] olur anlar olmazsa işbā<sup>c</sup> olınmağ gerek.

**Kā' ide**

Ḥaṭṭ-ı taḳṭı<sup>c</sup> sā<sup>c</sup>ir ḥuṭūṭa muḥālifdūr. <sup>c</sup>Ulemā buyurmuşlardır ki ḥaṭṭān lā yūḳāsāni ḥaṭṭu<sup>c</sup>l-muşḥafı ve ḥaṭṭu<sup>c</sup>l-<sup>c</sup>arūzi fe<sup>c</sup>l-yahfez hazihi<sup>c</sup>l-ḳā<sup>c</sup>idetü<sup>c</sup>l-celiletü<sup>c</sup>l-mühimmetü<sup>c</sup>l-mergūbetü. El-ḥamdulıllāhi <sup>c</sup>ale<sup>c</sup>l-itmām. Ve<sup>c</sup>ş-şalātü <sup>c</sup>alā ḥayri<sup>c</sup>l-enām. **Temmetü<sup>c</sup>l-kitāb.**<sup>18</sup>

Bi-‘avni’llāhi’l-meliki’l-vehhāb ‘an yedi az’afi’l-‘ibād ve aḥḳari’t-tullāb Hüseyn bin ‘Alī gafera’llāhu lehü ve li-vālideyhi ve aḥsene ileyhimā ve ileyhi ve li-üstādeyhi ve li-cem‘i’l-mü’miñin ve’l-mü’miñāt<sup>19</sup> ve’l-müslimiñ ve’l-müslimāt el-ehyā’i minhum ve’l-emiñāt. Ve temme hāzihi’n-nüshatü’l-laṭifetü fi-şehri Reb’i’ü’l-evvel fi- leyleti’s-sebt ba’de’l-‘işā’i. Sene 1157

Ve'l-ḥamdu li'llāhi Rabbi'l-ʿālemīn evvelen ve āḥiren ve zāhiren ve bāṭinen ve şallā'lāhu ʿalā ḥayri ḥalkihi Muḥammed ve ʿalā ālihi ve şaḥbihi ve sellim teslīmen keşiren keşiren ilā yevmi'l-ḥaşri ve'n-neşri ve'l-cezā'i

İn tecid ‘ayben bihā kūn sātiren. İnne hayre’n-nās men sedde’l-ḥalele. Allāhümme harrim lahme kātibihi ‘ale’n-nār. Bi-ḥürmeti’l-aḫyār ve’l-ebrār. Āmin.

<sup>12</sup> i' tibār-ı mutlak : mutlak i' tibār E

13 olmak -E

<sup>14</sup> harf : -H

15 dirler : -E

<sup>16</sup> olan : -H

17 gerek : -E

<sup>18</sup> el-hamdulî'llâh 'ale'l-itmâm. Ve's-salâtü 'alâ hayri'l-enâm Temmetü'l-kitâb : -H

<sup>19</sup> Metinde “ve’l-mü’mināt” yerine “ve’l-mü’minin” yazılmış.

### 3. Eserde Geçen Bazı Aruz Terimleri

Bu bölümde *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'de geçen bazı aruz terimlerine açıklık getirilecektir. Bu eserde geçen aruzla ilgili terimler alfabetik olarak şu şekilde sıralanabilir:

**Bahir:** Aruz ölçüsünde kalıpların toplandığı ana bölümlere verilen ad (Uysal, 2010 : 41).

**Ced'** (burun kesmek): "Mef'ûlatü" aslî cüzünün yani "mef'û" unsurunun düşürülmesiyle geride kalan "lâtü" unsurunda "t" sesinin sâkin okunmasıyla "lât" şekline dönüşmesi ve "lât" unsuru yerine "fâ" konulmasına denir. "Fâ" cüzüne de mecdû' denir (Eraslan, 2015 : 173).

**Fasıla:** Dört ya da beş harfin birleşmesinden meydana gelen aruz terimidir. İkiye ayrılır:

**a. Fasıla-i sugrâ (küçük fasıla):** İlk üç harfi harekeli, son harfi ise sâkin olan fasıla türüdür.

**b. Fasıla-i Kübrâ (büyük fasıla):** İlk dört harfi harekeli son harfi ise sâkin olan fasıla türüdür (E. 266a).

**Habn** (eteklerin kaldırılıp toplanması): "Fâ'ilâtün" aslî cüzünün "fe'ilâtün'e müstef'ilün" aslî cüzünün "mefâ'ilün'e ve mef'ûlâtü" aslî cüzünün "mefâ'ilü" cüzüne dönüşmesine denir. Bu şekilde oluşturulan cüzlere **mahbûn** adı verilir (Eraslan, 2015 : 182).

**Harb:** "Mefâ'ilün" aslî cüzünde "m" ve "n" seslerinin düşürülmesi ile geriye kalan "fâ'ilü" unsurunun yerine mef'ûlü cüzünün konulmasına verilen ad. "Mef'ûlü" cüzüne **ahreb** denir (Eraslan, 2015 : 182).

**Harm:** Beytin başında veya ikinci şatırın başında bulunan vetid mecmû'un ilk harekeli harfinin atılmasıdır. Mesela; "mefâ'ilün" cüzünün "fâ'ilün" cüzüne dönüşmesi gibi (Tural, 2011 : 33).

**Hazf:** Tefilenin sonundan hafif sebebin atılmasıdır. Mesela, "mefâ'ilün" cüzünün "fe'ülün" cüzüne dönüşmesi gibi (Tural, 2011 : 39).

**Hetm:** Sözlükte ön dişleri kırık demektir. Terim olarak "mefâ'ilün" cüzünde hazf ve kasr illetlerinin birleşmesine yani "mefâ'ilün" cüzünden kalan "mefâ" yerine getirilen "fâ'ülü" cüzüne denir (Uysal, 2010 : 66).

**İlel:** İletin çoğuludur. Lügatta sahibini amelinden meşgul eden maraz ve hiddet anlamına gelir. Fasil ve vetedlere dâhil olup birtakım değişiklikler meydana getirir (Ekici, 2017 : 90). *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'de cüzlerde değişikliğe yol açan zihaf ve illetlerden bahsedilmektedir. Bu zihaf ve illetlerin

adları şunlardır: keşf, tayy, habn, kasr, harb, keff, kabz, hazf, izalet, terfil, izmar, kat', ced' ve zeel. (E. 272b).

**İzâle:** “Mefâ'ilün” cüzünden hetm ve harm dolayısıyla kalan “fâ” yerine “fa'” getirmektir (Uysal, 2010 : 111).

**Kabz** (bir nesneyi pençe ile almak) “Fe'ülün” aslî cüzünün “fe'ülü” şekline, “mefâ'ilün cüzünün “mefâ'ilün” şekline dönüştürülmesine verilen ad. Bu şekildeki cüzlere de **makbûz** denir (Eraslan, 2015 : 196).

**Kasr:** Hafif sebebin sakin harfinin hazfedilmesi ve harekelisinin teskin edilmesine denir. Mesela, “fe'ülün” cüzünün “fe'ül” cüzüne dönüşmesi gibi (Tural, 2011 : 39).

**Kat':** “Müstefilün” cüzünü “mef'ülün, mütefâ'ilün” cüzünü “fe'ilâtün” şekline dönüştürmektir. İkinci şekillere **maktû** denilir (Uysal, 2010 : 124).

**Keff:** Tefilenin yedinci harfine tekabül eden sebebin sâkin olan ikinci harfinin hazf edilmesidir. Mesela, “fâ'ilâtün” cüzünün “fâ'ilât'a” dönüşmesi gibi (Tural, 2011 : 33).

**Keşf/Kesf:** Tefilenin son harfinin hazfedilmesidir. Sadece “mef'ûlâtü” tefilesinde meydana gelir (Tural, 2011 : 41).

**Matvî** (tayy, dürüp bükme, sarma, katlama): “Müstefilün” aslî cüzünün “müfte'ilün”a, “mef'ûlâtü” cüzünün “fâ'ilâtü” cüzüne dönüşmesine denir (Eraslan, 2015 : 196).

**Meczû** (bir parçası alınmış): Her iki mısraında birer cüzünü (tefilesini) kaybetmiş beyit demektir (Eraslan, 2015 : 188).

**Meştûr** (şeter, ortadan bölünüp yarısı alınmış): Cüzlerinin yarısı hazf edilmiş (alınmış) beyit anlamına gelmektedir (Eraslan, 2015 : 189).

**Müteharrik:** Harekeli harf demektir.

**Sâkin:** Harekesiz harflere denir. Elif, vâv, yâ uzun seslileri gösteren harfler sâkin sayılırlar (İpekten, 1999 : 133).

**Sebeb:** Aruzda iki harfin birleşmesi anlamındadır.

**a. Sebeb-i hafif (hafif sebep):** Biri harekeli, ikincisi sâkin iki harfin birleşmesine denir (E. 266a).

**b. Sebeb-i sâkil (ağır sebep):** İki harekeli harfin birleşmesine denir (E. 266a).

**Taktî:** Bir beytin cüzlere ayrılarak aruz kalıbının bulunmasına denir (İpekten, 1999 : 133).

**Tefile (Cüz):** Aruz veznini meydana getiren parçalara denir. Aruz vezinlerini oluşturan sekiz ana kelime vardır: “fâ’ilün, fe’ülün, mef’ûlatü, fâ’ilâtün, mefâ’ilün, müstef’ilün, mütefâ’ilün ve müfâ’iletün”dür (Kesik ve Şenödeyici, 2015:25).

**Terfil:** Veted mecmû’ ile biten darbin sonuna hafif bir sebebin ilavesinden ibarettir. Mesela, “fâ’ilün” tefilesinin sonundaki nûn harfini elife kalb ettikten sonra, sonuna hafif bir sebep ilave etmek suretiyle tefilenin “fâ’ilâtün” kalıbına dönüştürülmesine denir (Tural, 2011 : 37).

**Veted:** Aruzda üç harfin birleşmesine denir.

**a. Veted-i Mecmû (Birleşmiş veted):** İlk iki harfi harekeli üçüncü harfi ise sâkin olan veted türüdür (E. 266a).

**b. Veted-i Mefrûk (Ayrılmış veted):** Birinci ve üçüncü harfi harekeli ve orta harfi sakin olan veted türüdür (E. 266a).

**Zelev:** Lügatta eksiklik demektir. Aruzda “mefâ’ilün” cüzünü “fe’il” şekline dönüştürmeye denir (Uysal, 2010 : 222).

**Zihâf:** Vezin gereği Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlülerin kısa ünlü değerine düşürülmesidir (Kesik ve Şenödeyici, 2015:24). Zihâf ikiye ayrılır:

**a. Müfred Zihâf:** Tefilelerde sadece bir sebebe meydana gelen değişikliğe denir.

**b. Mürekkeb Zihâf:** Tefilelerde iki sebebe meydana gelen değişikliğe denir (Tural, 2011:30).

## Sonuç

Atfî Ahmed Efendi, 18. yy. da yaşamış Bosnalı bir şârihtir. Millet Kütüphanesi AEME 663 arşiv numaralı mecmuada birçok şiiri de bulunan Atfî, *Şerh-i Tuhfe* adlı eseriyle tanınmıştır.

Atfî'nin *Tuhfe*'deki bahir ve vezinlerin izahı için kaleme aldığı *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*, hacimce küçük bir eser olmakla birlikte, Klasik Türk edebiyatının temel konularından biri olan aruz ilmiyle ilgili bilgiler vermesi açısından önemlidir. Özellikle fasıl ve kavâid başlıkları altında verilen bilgiler, arûz ilmiyle uğraşan kişiler için çok faydalı açıklamalar ihtiva etmektedir.

*Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*, aruz üzerine, genel itibariyle bilinen kavramları anlatmasına rağmen, özellikle aruz terimleri ve bahirlerindeki zihaf ve illetlerle ilgili bilgiler aruz ilmine katkı sağlayacaktır. Bunun yanında hâtime bölümünde taktî ile ilgili verilen kurallar da dikkat çekicidir. O nedenle bazı hususlardaki ayrıntılı bilgiler ışığında aruz ve terimlerini değerlendirmek gerekecektir. Bu yönleriyle *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* gibi aruz risalelerinin ileride yazılacak aruzla ilgili eserler için kaynak teşkil edeceği kanaatindeyiz.

**KAYNAKÇA**

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. (hızl.) (1985), İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Asar Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar. Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Alkan, Mustafa. (2012), "Millî Kütüphane 2727 No'lu Mecmua'da Kayıtlı "Aruz Risalesi" Üzerine". Turkish Studies, 7(3): 183-202.
- Belviranlı, A. Kemal. (1995), Aruz ve Ahenk. Marifet Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Nihad M. (2011), Eski Arap Şiiri. Kapı Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Şener. (2011), "Es-Seyyid Hüseyin Hüsnî Burdurî'nin Mizân-nâme-i Şu'arâ Adlı Aruzla İlgili Eseri". Turkish Studies 6(2): 367-402.
- Ekici, Hasan. (2017), Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin). Doktora Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- Eraslan, Kemal (hızl.) (2015), Alî Şîr Nevâyî Mizânü'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ergun, S. Nüzhet. (1936), Türk Şairleri. C.2. İstanbul.
- Gıynaş, A. Kamil, Ö. Şenödeyici. (2010), "Teorik Açısından Aruz İlmi ve Üç Aruz Risalesi". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 3(14): 226-240.
- Gürbüz, İ. Atik. (2009), "Aruz Eğitimi Üzerine Yazılmış Bir Eser: Manzûme-i Arûz" Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, s. 321-333, Adıyaman.
- İpekten, Haluk. (1999), Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kesik, Beyhan, Ö. Şenödeyici. (2015), Aruz Teori ve Uygulama. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Mermer, Ahmet, N.K. Keskin. (2005), Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mum, Cafer. (2010), "Mustafa Reşîd'in Arûza Dair Bir Eseri: Zübdetü'l-Arûz". Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi. 3(6): 123-133.
- Öz, Yusuf. (1999), Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri. Selçuk Üniversitesi Yayınları Prizma Dizgivi. Konya.
- Saraç, M. A. Yekta (2007). Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye. 3F Yayınevi. İstanbul.

- Tural, Hüseyin. (2011), Arap Edebiyatında Aruz. Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Turan, Muhittin. (hızl.) (2015), Tâhirü'l-Mevlevî Tedrîsât-ı Edebiyyeden Nazm ve Eşkâl-i Nazm. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Uysal, R. Selçuk. (2010), Belâgat ve Edebî Sanatlar Lügati. Doğu Kitabevi, İstanbul
- Zülfe, Ömer. (2011), “Mu‘allim Nâcî'nin Aruza Dair Eseri: Arûz Nümûnesi”. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 6: 189-208.